

VIGLIUS VAN AYTTA, MAECENAS VAN ST.-BAAFS TE GENT¹

door

E.H. WATERBOLK

Er was in augustus 1566 een hele drukte in de St. Baafs ; ijverig was men bezig het „Lam Gods” van Van Eyck te demonteren : „dese uutenemende wonderlicke, hemelsche tafele” werd „afghedaen ende upghewonden met sticken up den turre”. Elders vertelt dezelfde kroniekschrijver, dat „*noch* besich (was) met afbreken, ter minster quetse, meester Jan de Heere, uut laste van meester Jacob Hesselijns”².

We mogen de geheel afzonderlijk van elkaar vermelde gebeurtenissen verbinden en spreken van een georganiseerd optreden tot redding der kunstschatten in de St.Baafs-kerk, want het woordje „*noch*” slaat op 19 augustus 1566, dat is twee dagen, vóór de beeldenstorm de stad Gent bereikt.

Voor de schrijver en tijdgenoot is heel wel duidelijk wie de organisator was van al deze bedrijvigheid : weliswaar wordt Jacob Hesselijns (Hessels) genoemd, maar deze, raadsheer in de Raad van Vlaanderen, is getrouwd met de nicht van Viglius van Aytta (1507-1577), president-hoofd van de Raad van State en Geheime Raad, maar hier in Gent, proost van de St. Baafs. Hij brengt deze actie op gang, die niet meer is dan een onderdeel van heel zijn pogen te redden wat er te redden valt. Van Carel van Mander weten we dat niet alleen Jan de Heere (Mijnsheeren, Herus) er bij betrokken was, maar ook diens zoon Lucas, want vier „dobbeldeuuren” van Frans Floris werden bewaard „op den winckel” van Lucas de Heere, „alsoo ick self gesien heb”³.

Dit alles was toch slechts een deel en het sluitstuk van een brede en systematische opzet. Er zijn n.l. enige resoluties bewaard die opgesteld werden, nadat Viglius met zijn secretaris van de proostdij, Cornelis Breydel, alle zaken de proostdij betreffende, had besproken. Eén er van

(1) Kortheidshalve worden hier afkortingen vermeld die gebruikt zijn voor het voornaamste geraadpleegde archief materiaal :

Rijksarchief Gent, Archief Oudbisdom, Inventaris M. Gysseling :

B 4813, brieven van Cornelius Breydel aan Viglius ; met datum ;

B 4814, brieven van Viglius aan C. Breydel ; id.

B 4831, resolutie omtrent de binnen de proostdij van St. Baafs te nemen maatregelen, met datum en nummer van het besluit.

K 8867, huishoudelijke uitgaven.

Algemeen Rijksarchief Brussel, Recueil d'inventaires de Viglius de Zuichem, Inventaire d.i., 2e S., nr. 419 : A.R.A.B., Recueil 419 met nr. van folio.

N.B. Dank ben ik verschuldigd aan „N.I.A.S.” te Wassenaar voor gelegenheid mij geboden dit artikel samen te stellen.

(2) M. Van Vaernewijck, Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt 1566-1568, ed. F. Vanderhaeghen, Gent, 1872, dl. I, p. 91 en 146.

(3) C. van Mander, Het Schilderboek, ed. A.F. Mirande en G.S. Overdiep, Amsterdam, 1936, p. 209-291.

werd vastgesteld op 20 juli 1566. Het lijkt wel, of men zich op een complete oorlogstoestand voorbereidde : brug van het Huis te Loochristi te repareren ; water in de grachten ; „stocken ende bussen” in voorraad hebben ; om buskruit te kunnen maken moet men beschikking hebben over „het tonneken salpeter ende sulpher”. Groot administrator als Viglius is, moeten kisten worden gemaakt voor de officiële stukken, die daar dan in „cottoen” dienen bewaard ⁴.

Ook blijkt daar, dat Jan Mijnsheeren niet zo maar een „berger” is, maar kennelijk vertrouwensman van Viglius : samen met Breydel moet hij nagaan, waar de kostbaarste zaken verstopt kunnen worden.

Viglius had er duidelijk de lucht van, dat het menens zou worden ; de 15e augustus moest hij van Breydel vernemen, hoe ernstig het al in Gent was : „le peuple a commenche de faire assemblees et de chantes a leur mode derniere votre eglise audevant le logis de votre bailly et de le messire Martin vanden Bygaerde”. Breydel vreest „la fureur du peuple”. In die brief is ook te lezen, dat de vrouw van Jan Mijnsheeren is ingeschakeld ; de hele familie Mijnsheeren is blijkbaar in touw geweest in die spannende dagen ⁵.

Lucas de Heere had zijn sporen bij Viglius al wel verdiend door o.a. te maken „het Salomons Oordeel” en de schildering van de oude abdij van St.Bavo in vogelvlucht, een gedeeltelijke reproductie, op veel groter schaal van een oud stadsplan ; de som van 60 gulden is hem voor dit laatste betaald door Cornelis Breydel in een rekening, gedateerd op 5 januari 1564 ⁶. Daar in een van de bovengenoemde resoluties ⁷ aan Breydel wordt voorgehouden „de payer a Lucas Munsheeren pour la peinture de la seigneurie de S.Bavon la somme de...” en wel gedateerd op 5 oktober 1564, ligt het voor de hand, dat in de rekening d.d. 1-1-1564 de oude stijl is gebruikt, dus 11-1-1565 nieuwe stijl. Als zo vaak is pas op grond van controle-materiaal vast te stellen, volgens welke jaerstijl men dateerde ; consequentie is hierbij soms zoek.

De goede verstandhouding tussen Viglius en deze kunstenaarsfamilie moest hier worden onderstreept, daar dit kan helpen bij het lezen van Viglius' krabbelig geschreven huishoudelijke aantekeningen ⁸ : na oplossing van de afkortingstekens staat er onder augustus 1563 te lezen : „pro domino Cornelio pro magistro Joanne Mijnsheeren” : er is uitgegeven voor Cornelis Breydel ten behoeve van Jan Mijnsheeren de som van fl. 100.--. Dat is duidelijk, maar, wanneer er geschreven staat voor juli 1564 „Cor-

(4) Zie Bijlage I, B 4831, d.d. 20.7.1566.

(5) B 4813, d.d. 15.8.1566. Voor kunsthistorici is misschien van belang de samenhang waarin de vrouw van Jan Mijnsheeren, Anna Smijters, zelf schilderes, wordt genoemd : Jan van Groelst, een der huisbewaarders van de proostdij is in juni 1566 overleden, de inventaris moet nu gecontroleerd. Breydel schrijft : „Les tuteurs des enfans de feu mre. Jehan van Groelst ne veuillent aucune chose pretendre contre la peinture du couronnement de lempereur et sen estoient avant le parlement de Leysken deportez, ayans oy les raisons que je leur disoye avecq la femme de mre. Jean Mijnsheeren”.

(6) Ph. Kervyn de Volkaersbeke, Les églises de Gand, Gent, 1857, t. I, p. 167.

(7) B 4831, d.d. 5.10.1564, nr. 36.

(8) K 8867.

nelio pictori", dan zou men zonder de bovenstaande sleutel lezen : „aan de schilder Cornelius" en een schilder van die naam zoeken ; ook hier is het verantwoord de korte betaalpost te verstaan als : aan Cornelius Breydel gegeven — 10 gulden en 5 stuivers — ten behoeve van de schilder, in casu Jan Mijsheeren.

De posten over 1566 verleiden ons nog een stapje verder te gaan : zeven maal wordt daar geld uitgekeerd „pictori", aan de schilder, soms volledig, soms als „pict" of „picto" afgekort. Indachtig de verscheidene karweitjes die Jan Mijsheeren voor Viglius opknapte in dat stormjaar, is de conclusie niet onwaarschijnlijk, dat Viglius met „de schilder" Jan Mijsheeren bedoelde ; een stellige bewering is wel te boud zonder steun van elders ; deze is te vinden in Viglius' consequent omschrijven van een andere schilder die hij betaalde : „pictori Antverpiensi" of „pro picture Antverpiensi", die ook genoemd wordt „pictori Francisco Antverpiensi" : deze drie laatste omschrijvingen duiden wel aan Frans Pourbus, die toen — 1569 en 1570 — voor Viglius werkte. Posten⁹ als „Chr. pictori", „Christiano pictori" op zichzelf laten de mogelijkheid open, dat er geld „aan Christiaan voor de schilder" is uitbetaald ; echter de acht gulden „Christiano pictori pro patre"¹⁰ doen toch kiezen voor een „schilder Christiaan" ; maar dat „pro patre" leent zich alleen maar voor de brutale vertaling „ten behoeve van een schilderij van vader", omdat een andere post spreekt van : „pro pictura patris"¹¹.

Aan deze laatste woorden is nog toegevoegd „et Geor Sch". Men moet wel durf hebben om dankzij de wetenschap, dat Viglius een groot bewonderaar van de noordelijke stadhouder Georg Schenck van Toutenburg (gest. 1540) was, deze afkorting op te lossen als : „pro pictura Georgii Schenck". Enige steun is te vinden in de uitgaven van diezelfde maand januari 1567, waarin geld wordt betaald voor een schilderij van Viglius' broer Rintze en van z'n huishoudster Styna en in maart 1567 zes gulden „pro pictura mea".

Ten aanzien van Georg Schenck mogen we daarom wat beslister spreken, daar er eind april 1567 nogmaals betaald is voor „G. Schenck, pictura Mansfeld". Mansfeld was in de aprildagen voor Viglius één der helden die een einde had gemaakt aan de uitingen van oproer ; hij trok Antwerpen binnen, nadat de Prins van Oranje had afscheid genomen voor zijn vertrek naar Duitsland. Uit de rekeningen blijkt dus, dat voor de portretten van verschillende personen tweemaal betaald is : Viglius' vader, zijn broers Gerbrand en Rintze, de keizer, de koning, Schenck, voor „dominus Bernardus" ; in wie we misschien Viglius' oom Bernard Bucho mogen herkennen ; door hem zo vereerd, omdat deze hem de kans tot studie had gegeven ; dezen allen zijn in 1567 geschilderd ; in november 1563 is er betaald voor twee schilderijen en „pro tabula Cardinalis", dwz. Granvelle¹² : in 1564 apart „pro pictura mitre".

In 1567 is de schilder Christiaan bezig, misschien Christiaan van den

(9) K 8867, dec. 1567 ; oct. 1568 ; jan. 1569.

(10) Ib., juni 1568.

(11) Ib., jan. 1567.

(12) Ib., nov. 1563 ; zie hierna noot 18.

Perre, van wie mogelijk ook door Granvelle¹³ is gebruik gemaakt ; eind 1569 beginnen de betalingen aan Frans Pourbus.

Om al die losse gegevens in samenhang te brengen is het nodig Viglius' aandacht gericht te zien op zijn grafkapel ; al in de resoluties van 5 oktober 1564 noteert¹⁴ Breydel : „Monsr. desire que la premiere chapelle in ingressu superiori du costel droict du choeur soit reservee pour luy". Hierbij is de kanttekening gemaakt : „de parler a m^r. Jehan Mijnsheeren comment il pourroit racoustrer la chapelle". Hieruit blijkt, dat de plaats van de grafkapel aan de zuidkant moet liggen, zoals nu ook het geval is. Bovendien blijkt de veronderstelling¹⁵ van Elisabeth Dhanens juist, die reeds in Jan Mijnsheeren de uitvoerder van zijn graf had aangewezen. Nog in maart 1570 is hij er mee bezig tot tevredenheid van Breydel, want deze kan aan zijn meester berichten : M. Jehan Mynsheeren fait son debvoir pour achever l'ouvrage de votre cappelle"¹⁶.

Een belangrijke plaats in Viglius' grafkapel neemt het beroemde drieliuk „De doop van Johannes" in ; een mededeling uit het begin der 17e eeuw weet, dat op het middenpaneel afgebeeld waren lieden van het hof, maar ook „aultres familiers et aussi parents du dit président Viglius"¹⁷. Al deze figuren zijn gegroepeerd rond de jonge Jezus ; want deze was ontsnapt aan de aandacht van zijn ouders, die hem tenslotte terugvonden in de tempel, „temidden der leraren, terwijl hij hen hoorde en hun vragen stelde" (Lucas. II, 40-50).

De personen van het hof kunnen ten dele gemakkelijk worden herkend : Karel V, Filips II, de onmiskenbare Alva ; uit Viglius' omgeving, Jansenius, bisschop van Gent, Everard Baak, prior van St. Pieter te Gent ; in de zo opvallende figuur op de zetel herkent¹⁸, m.i. niet ten onrechte, Elisabeth Dhanens, Nicolaas Granvelle, in wiens „familie" Viglius werd opgenomen.

Maar Viglius stichtte ook een „dynastie", aan wier leden hij bij overheid en kerk ambten verschafte. Op het middenpaneel is Viglius afgebeeld, breeduit zittend vóór Karel V en Filips II ; in het algemeen temidden van eensdeels groten aan wie hij trouw gezworen heeft en anderdeels van hen wier trouw hij verwacht.

(13) M. van Durme, Antoon Perrenot, bisschop van Atrecht, kardinaal de Granvelle, eerste aartsbisschop van Mechelen (Besançon 1517 - Madrid 1586), Brussel, 1953, p. 247.

(14) B 4831, nr. 29.

(15) Elisabeth Dhanens, Inventaris van het Kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen V, Gent, Sint-Baafs kathedraal, Gent, 1965, p. 116 : „... vermoedelijk door Jan de Heere". Aparte aandacht gaf mev. Dhanens aan „Het portret van Viglius Aytta of de chronologische waarde van de ikonografie" in Bulletin Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, 1964, 13, p. 197-204.

(16) B 4813.

(17) Simone Bergmans, Le triptyque de Viglius Aytta de François Pourbus, Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art, 1939, IX, p. 209-233. Id., La peinture ancienne. Ses Mystères, ses secrets, Bruxelles, 1952, p. 37-53.

(18) Als noot 15, p. 193. Op het zijpaneel, de besnijdenis, zegt zij van de handelende hogepriester : „mogelijk te identificeren als kardinaal Granvelle". Deze opvatting wordt bij aanvaarding van de hierboven gegeven gang van zaken versterkt door geld, uitgegeven nov. 1563 „pro tabula Cardinalis".

Het is mogelijk om in de afzonderlijke portretten voorstudies te zien die Frans Pourbus in zijn conceptie heeft verwerkt ; stuk voor stuk zijn de afgebeelde figuren individuele persoonlijkheden. Frans Pourbus kon al deze mensen niet in een korte tijd naar het leven uitbeelden. Viglius kon hen wel de één wat eerder, de ander wat later al vast op voorhand laten schilderen. Hij wilde zijn toch wel boerse familieleden zeker voordelig laten uitkomen : zijn broer Gerbrand krijgt in de maand van schilderen (jan. 1567) fl. 150 gulden, bij broer Rinse staat er uitdrukkelijk bij „pro vestibus Rinsij” (aug. 1567) : hij wordt in de kleren gestoken ; ook aan de zijdekoopman — „mercator sericus” — is men nog al wat geld verschuldigd in deze tijd van schilderswerkzaamheid.

De personen op het middenpaneel zijn zo indringend uitgebeeld, dat Simone Bergmans zelfs in één der drie figuren op de voorgrond door vergelijking Jan van Hembyze (1517-1584) heeft herkend. Deze Hembyze is de radicale Calvinist, die tot zeer extreme, anti-katholieke maatregelen aanspoorde te Gent in de tweede helft van de jaren 1570. Door de gedachte aan deze aarts-ketter geleid, zag Simone Bergmans op het schilderij naast Hembyze niet alleen Calvijn afgebeeld — de toch waarlijk kenmerkende kop van Calvijn laat zich niet aanwijzen —, maar zij ontwikkelde ook het idee dat het middenpaneel in twee delen te onderscheiden zou zijn : links en rechts van Jezus, en dat betekende dan : de goed- en de verkeerd-gelovigen ¹⁹.

De figuur van Hembyze als ketter laat zich niet uit die latere tijd projecteren naar de vroegere van omstreeks 1570. Ook hier past Hembyze in de opzet van Viglius zijn „vertrouwdens” rond zich op het schilderij te verzamelen. Hembyze is nl. schout, „concierge” van het kasteel te Loochristi. We ontmoeten hem in de correspondentie tussen Breydel en Viglius in de rol van een onwillige schout, met wie Viglius en Breydel op gespannen voet staan ; maar de ruzie is niet zo hevig, dat Viglius niet zou voelen voor een redelijke schikking ²⁰. Eind januari 1572 vertrekt Hembyze uit Loochristi ²¹ ; pas eind 1572 wil Hessels, Viglius' neef, de rekening van „Embize jadis Escoutette de Loo” nader controleren en hem harder aanpakken ; Viglius wenst geen „crierye”, de „remonstrance” mag niet „trop rude” zijn ²². Dit alles, en het is nog niet zo hoog lopend, doet zich voor, nadat het middenpaneel klaar is.

Het thema van geen deel ²³ van het drieluik is strijdlustig of controversieel. De vele boeken — Viglius is koninklijk bibliothecaris —, de geleerde gesprekken verwijzen naar de Erasmiaanse reserve : geleerdheid is

(19) Als noot 17.

(20) Zie bijlage II, B 4814, d.d. 12.1.1572.

(21) B 4813, d.d. 3.2.1571 (O.S.) : „Ayant receu linventaire de Loo avecq les dernieres de V. Rev. je suys alle a Loo avecq la niepce se V. Rev. madame Hessele, et monsr. Bygaerden le dernier du moys passé, et ayant receu les meubles de les-couteste et de sa femme, ils sont le mesme jour partys de la maison de V. Rev...”.

(22) B 4814, d.d. 4.12.1572 : „... Jay dict que je len laisseroye faire, mais je ne vouldroye que lon me suscitast grande crierye ; par ou y pourrez prendre consideration que la remonstrance ne soit trop rude”. Bepaalde woorden onderstreept.

(23) Ook Frans Pourbus heeft zich zelf en mensen van zijn kring, niet allen onbesproken katholieken, verwerkt. Zie Elizabeth Dhanens, o.c., p. 193.

veel, de kennis van Christus is alles. Het verhaal van de jonge Christus te midden der schriftgeleerden — thema van het doek — vindt zijn hoogtepunten in de mededeling: „Allen nu, die hem hoorden, waren verbaasd over zijn verstand en zijn antwoorden”.

De bovengeschetste gang van zaken past ook volkomen bij Viglius' methode van plannen maken op lange termijn, zelf gekend worden in wat er gebeurt, precies afwegen, hoe hij het wil hebben. Deze systematische werkwijze vertoont zich ook bij het herstel van en de uitwerking der opschriften bij de Andreas-panelen; daarop wordt de geschiedenis van de apostel Andreas, patroon van het Gulden Vlies, afgebeeld. Als kanselier van die Orde (1562) zal Viglius zich wel verplicht hebben gevoeld zijn aandacht eraan te wijden.

Hij had echter nog een reden en een zeer persoonlijke: op de bijeenkomst van de Orde in 1565 had hij een uiterst onplezierige ervaring gehad. Op die vergadering had hij een grote rede temidden der leden gehouden, aan wie hij de noodzaak tot eendracht op het hart bond; gewaarschuwd had hij tegen het afglijden naar ketterij door te lichtvaardig godsdienstige gebruiken los te laten; de heilige Andreas had hij toen aangehaald om aan te tonen, dat reeds in de tijd der apostelen het misoffer gebracht werd. Maar niet ieder had hij overtuigd: de wapenheraut van de Orde had na afloop gehoord: „Viglius had een droom uit de legende van St. Andreas geciteerd”; de markies van Bergen had verontrust gevraagd, waar hij het gelezen had²⁴.

Bij het kiezen der bijschriften is Viglius inderdaad niet over ijs van één nacht gegaan: Breydel stuurt hem „ung escrit ... dresse a ma requeste de l'histoire de monsieur St. Andreas pour choisir par votre Reverence les anciens tableaux”²⁵. Ontwerpen worden gemaakt, de „patrons” aan Viglius gezonden, want Breydel belooft na het besluit tot „redressement des tableaux de lordre” alles in beweging te zetten „si tost que votre Reverence aura envoyé les patrons des nouveaux tableaux”. Maar Viglius aarzelt nog, hij wil beter beslagen ten ijs, want zo is zijn reactie: „Quant aux patrons des nouveaulx tableaux de l'ordre je les enverray au plus tost que pourray mais je desire de les communiquer preallablement a quelques seigneurs dud. ordre”²⁶.

Een der bijschriften bij een paneel legt m.i. ook onweerlegbaar getuigenis af van Viglius' wikken en wegen en de hierboven beschreven voorgeschiedenis. Het is, waar Andreas de mis celebreert, voor het altaar knielt en de hostie heft; de handeling wordt aldus beschreven in de tekst:

(Andr)eas quotidie, *ut certa eius historia refert*

(Pane)m immaculatum offert in altari, populoque

(24) Ponti Heuteri... Rerum Austriaco-Belgicarum Tomus Secundus, opgenomen in Opera Omnia, Lovanii, 1651, p. 395-397.

(25) B 4813, d.d. 16-3-1570. Breydel deelt tevens iets mee over een mogelijke rangschikking: „Il y a au coustel droit place pour huyt articles et au coustel gauche neuf, de sorte quil me semble que lon pourroit mettre a chacun coustel huyt articles et aux ix^e de lung coustel la memoire de la celebration de l'ordre et de la restitution des tableaux; la chaire de mons. Rev. ce tient la ix^e place au coustel droit”.

(26) B 4818, d.d. 11-4-1570.

(exh)ibuit, luculentum testimonium continuatae
(ecc)lesiae iam inde ab apostolorum temporibus²⁷.

Viglius legt hier duidelijk een getuigenis af : er is geen sprake van zo maar een legende, van mondelinge overlevering ; hij heeft zich vergewist en de bezoekers van de St. Baafs kunnen het zien en lezen : het verhaal over het opdragen van de mis door Andreas is „certa historia” ; laat de ketters maar kletsen.

Er is nog een aanwijzing, hoe zwaar de kwestie van het avondmaal bij Viglius woog ; dit is waarschijnlijk ook door een schilderij uitgedrukt, want de titel staat opgenomen in een opsomming²⁸ van andere op zijn initiatief ontworpen kunstwerken ; het heet : „Cena domini ubi monetur de traditione” — de maaltijd des heren waar vermaand wordt inzake de traditie. Het verwijst naar de eerste brief van Paulus aan de Corinthiërs, waar vorm en inhoud van het avondmaal worden uiteengezet en waar Paulus juist op het traditionele van de handeling wijst : „Want zelf heb ik bij overlevering van de Heer ontvangen, wat ik u weder overgegeven heb...”.

Zoals Viglius wilde, dat aan de kerkbezoekers een stukje kerkgeschiedenis aanschouwelijk voor ogen werd gesteld om hen te doordringen van de juiste leer, zo werd de trouw aan de landsheren verlevendigd én door de geschiedenis van de apostel Andreas én door de wapenborden der vliesridders. Ook deze laatste immers kregen zijn zorg en geld : hij gaf : „totten reparatien vanden ouden thoysoene inden hoogen choor der voors. kercke, boven de betalinge van sconincx wegen gedaen” 35 gulden en 9 stuivers²⁹; elders worden ze genoemd „armoires de l'ordre de la thoi-son d'or tenu a Gand anno 1445 et remis anno 1572”³⁰.

Wat het werk aan de Andreas-panelen betreft zijn de makers moeilijk te onderscheiden : Viglius is er mee tevreden, als Frans Pourbus er twee of drie zal schilderen³¹. Voor de overigen krijgt men de indruk, dat Jan Mijsheeren de schilder is, want in het verband van de patronen, de blauwdrukken, merkt Breydel op³² : „M. Jan Mijsheeren a esté tres aise de lhonneur que votre Reverence luy a faict demontrer, et m'a requis bien affectueusement d'en remercyer votre Reverence”. Zowel wapenschilden als Andreasborden zijn bewaard en hangen respectievelijk in de zuidelijke en noordelijke transeptarm van de St. Bavo. Elisabeth Dhanens geeft een duidelijke illustratieve beschrijving in haar prachtig boek.

Ook aan de bouw van de kerk zelf spendeerde Viglius geld ; dat was zeker wel nodig, daar in 1559 ter gelegenheid van de kapittelvergadering van het Guldenvlies in de St. Baafs de bouw in nieuwe constructie nog lang niet klaar was : in geval van regen zouden de wandtapijten bedor-

(27) E. Dhanens, o.c., p. 195 ; cursivering en aanvulling van 2e en 3e regel, benevens „continuatae” en „ecclesiae” i.pl.v. „continuati” en „ecclesia” van de schrijver ; de laatste verandering is overwogen, daar „ae” wel in elkaar kan worden weergegeven.

(28) Bijlage III.

(29) A.R.A.B., Recueil... no. 419, fo. 193 v.

(30) Ib., fo. 46 v.

(31) Bijlage IV, ten dele reeds door mevrouw Simone Bergmans o.c. gepubliceerd.

(32) B 4813, d.d. 9-4-1570.

ven worden³³. Een bijlage³⁴ moge hier volstaan om de indruk te geven van zijn uitgaven en gerichtheid. De jaren 1568 tot en met 1572 vertonen, voorzover daar blijkt, de grootste activiteit. Op zich zelf zeggen de genoemde bedragen weinig, daar er nu eens uit de particuliere beurs wordt betaald en dan weer door Breydel geld wordt verschaft. Wel krijgt men de indruk, dat er een zekere volgorde of een bepaalde nadrukverschuiving zit in de uitgaven: Dendermonde heeft aanvankelijk wat voorrang bij het vrijmaken van „renten” en verfraaiing³⁵, daarna komen de eisen die het college in Leuven stelt; later volgen landaankopen in Huynhove, Perck en Ruysbroeck³⁶.

Ettelijke „gaten”³⁷ in de St. Baafs worden er gevuld en daarmee tevens in de beschrijving van de voltooiing der kerk: er is dus niet alleen in grote haast aan de koorafsluitsels gewerkt ter versiering van de kerk in 1559, toen de heren van het Guldenvlies moesten worden ontvangen, ook naderhand. Dat kan nog beter de invloed die van de bouw is uitgegaan, verklaren³⁸. Behalve van een westportaal, in opdracht van Viglius gemaakt ter vervanging van het tijdens de beeldenstorm vernielde, is sprake van een „patron du portal... du coustel de zuudt”, ontworpen door Jan Mijsheeren. Breydels brief hierover en Viglius' weerwoord tonen ons zijn bemoeienis niet alleen met de kosten, maar ook met wat esthetisch verantwoord is; hij neemt alles grondig door met de ontwerper, laat zich niets wijs maken door de kapittelheren³⁹.

Al zijn de glasramen van het kapittelhuis verdwenen, bij één herkennen we toch de bedoeling van het uitgebeelde; hier zullen Vlaamse heiligen en levende personen worden⁴⁰ gebrandschilderd en we zien hoe de uit te beelden personen elkaar als het ware verdringen, opdat er toch niet tekort wordt gedaan aan de belangrijkheid van hun positie of leeftijd. Het is overigens meer pittoresk dan belangwekkend. Wel opmerkenswaard is, dat Viglius voor deze vorm van kunst interesse had. Hij heeft onder zijn papieren⁴¹ bewaard „Vitri Goudani delinatio”; hij wist dus dat er in Gouda op het gebied van gebrandschilderde ramen wat bijzonders gaande was. Overigens moet opgemerkt, dat het niet altijd zeker is, dat het gaat over gebrandschilderde ramen: ook gewone vensters waren nog wel zo bijzonder, dat ze als geschenk werden aangeboden. Zo betaalt⁴² Viglius' hofmeester Allart le Bouchier aan de „voirrier” Larin Louvraerts

(33) Kervyn de Volkaersbeke, o.c., p. 313.

(34) Bijlage V.

(35) K 8867, sept. 1563: „pro tapeto in Tenramundo”; „pictori in Tenramundo”.

(36) A.R.A.B., Recueil, 419, fo. 180 r.

(37) F. De Smedt, De kathedraal te Gent. Archeologische studie, Brussel, 1962, p. 27-31.

(38) Bijlage V en J. Steppe, Het koordoksaal in de Nederlanden, Brussel, 1952, p. 293-243.

(39) B 4813, d.d. 3-11-1570; voor Viglius' weerwoord zie Bijlage VI.

(40) B 4814, d.d. 27-11-1571: „... m'estant advis neantmoins que st. Lievin devoit proceder st. Landoalduin...”. Dit slaat op de twee christendompredikers in Vlaanderen, tot wie ook de leerlingen in het College te Leuven zich moesten richten: „Sancte Landoalde ora pro nobis” en „Sancte Lebuine ora pro nobis”.

(41) Als noot 29, fo. 150 v.

(42) K 8867, één der weinige specificaties op de huishoudelijke uitgaven.

88 gulden voor glazen „de la nouvel chambre et de la chambre en desus d'icelle” in het nieuwe college te Leuven; aan dezelfde even later, maar ook in het jaar 1570, 139 gulden en 10 stuivers voor het oratorium aldaar. Breydel moet informeren⁴³ naar de kosten der „verrieres en leglise de Stielichstierst”, waar Viglius er één schenkt.

Zuinig mag Viglius zijn — hem is zelfs schramerigheid verweten — maar royaal is hij geweest in de verzorging van de onder zijn beheer staande gebouwen. Tweederangfiguren heeft hij ook niet gebruikt om de schijn van maecenas op te houden. Wel is het moeilijk nauwkeurig te onderscheiden, wie hij in dienst heeft; de aantekeningen zijn soms te rudimentair. Te vaak wordt er te veel van de verbeeldingskracht geëist. Om hiervan nog een voorbeeld te geven kiezen we de volgende rekenplichtige verantwoording: le xxe (sc. april 1571) donné a Frans Hor. le paintre que Breydel doibt rendre... fl. 89,—”. Een kriebeltje achter de 'r' van „Hor” kan op een afkorting duiden⁴⁴. Leidt deze naar Frans Horenbault, die als „kaertmaker en schilder”⁴⁵ genoemd wordt op een buitengewoon fraaie kaart (1576), voor Viglius gemaakt en nog aanwezig in het Rijksarchief te Gent? Steun is te vinden in de wetenschap, dat Viglius het goed meende met Frans Horenbault: een zoon mocht samen met een zoon van secretaris Cornelis Breydel in Viglius' internaat te Leuven⁴⁶ het onderwijs volgen, dwz. op Viglius' kosten.

Ook te weinig verbeeldingskracht kan parten spelen: b.v. aan kosten voor een put bij Viglius' college in Leuven worden in 1570 — „pro puteo” — ruim 470 gulden uitgegeven; in 1571 nogmaals „pour la puy” een 175 gulden⁴⁷. „Wat een dure put” kan de reactie zijn; men kan ook de geschiedenis van Leuven⁴⁸ door Edward van Even opslaan en daar lezen bij de beschrijving der omgeving van het internaat: een prachtige tuin en in het midden van de hof een fontein. Dat roept een beter beeld op om te begrijpen waarvoor zo hoge kosten gemaakt zijn.

Zelfs gaat men zich afvragen: zou Viglius bij het ontwerpen van die tuin- en fonteinpartij ook gebruik hebben gemaakt van een ontwerper, b.v. van de ideeën van de zo bekende Hans Vredeman de Vries (1527-1606), wiens vader was voortgekomen uit de omgeving van George Schenck van Toutenburg? We merkten al, dat Viglius zijn Friese herkomst niet verborg, eerder koesterde. Hij betaalt⁴⁹ „pro Bonifacio” 11 gulden en 18 stuivers; zijn huishoudelijke hulp Lysken stuurt hij er op

(43) B 4831, d.d. 5-10-1564, nr. 42: „De sinformer combien ont couste les verrieres en leglises de Stielichstiert, et de payer a ladvenant celle que Monsr. donne”.

(44) K 8867.

(45) Vriendelijke mededeling van Dr. J. Buntinx, Rijksarchivaris te Gent; mevr. Dhanens was zo vriendelijk mij haar veronderstelling voor te leggen.

(46) A.R.A., Brussel, Ms. 3003, Fonds Universiteit Leuven: „Sextus (sc. der Vlaamse studenten) Joannes Horenbaut Gandensis; promotus 1576 qui eodem anno promotionis 25 februarii discessit quia sacris initiari cum tempore noluit. Hic Gandavi 1590 incolumis et uxoratus erat”. Breydels zoon Cornelis wordt daar als vierde alumnus uit Vlaanderen genoemd.

(47) K 8867.

(48) E. van Even, Louvain monumental, Louvain, 1860. K 8867, mei 1569 fl. 750,— uitgegeven „pro culina, restauratione, famulo, pro lignis et horto”.

(49) K 8867, febr. 1564.

uit om „voer die capelle van Loven een altaer cleet met twee gordijnen ende een gesneden beeld van Ste. Bonifacius" te kopen⁵⁰ (1573); hij schaft aan⁵¹ „achtien stucken schilderien die Jacques de Vriese ghemaeckt heeft ende cleyne ende groote te samen" 43 gulden 5 stuivers (1573). In zijn college worden twaalf jongens toegelaten, „van welcke twelf studenten zess zullen wesen choralen vander voors. kercke van Ste Baefs"; ten behoeve van twee arme afgegaen choralen" — wel baard in de keel —, die wegens plaatsgebrek nog niet kunnen worden toegelaten, wordt een som van fl. 1600.— gereserveerd⁵². In het literaire humanist, hield Viglius blijkens het doksaal en het middenpaneel van z'n triptiek van renaissancistische-perspectivische werking, één der sterke punten van Vredeman de Vries.

Mag de sprong naar deze persoon wat te boud lijken, die naar Viglius' zorg voor landschappelijk schoon is het niet. Trouwens, hij trad hiermee in de voetsporen van zijn voorganger Lucas Munich; met dit verschil evenwel, dat Viglius zijn „tuin-architectonische" werken bewuster en voorzichtiger past in het algemene kader van de proostdij. Hij neemt duidelijk afstand van de z.i. zeker wel wat te luxueuse economische politiek van abt Munich: afkeurend uit hij zich over verkoop van eigendommen met het doel „la maison de Bruges" te kopen, „une maison de plaisance en une telle ville"⁵³; nog een jaar later is er sprake⁵⁴ van „la vendition des maisons et heritages a Bruges...". Voor de bouw van het nieuwe kappittelhuis heeft hij fl. 100,— toegestaan, en hij wil nog wel eens zoveel geven, maar niet eerder dan dat alles klaar en in orde is, „a fin que ne m'advienne ce que advint a feu Monseigneur en ledifice de leglise de Bouchout lequel se fait si longuement que duroit largent que led. feu Seigneur avoit contribué, et apres la laisserent imparfaicte sans plus riens faire"⁵⁵. De teugels zullen hem niet ontsnappen.

Is Viglius niet naar de andere kant doorgeschoten? Want na zijn dood heeft men een proces aangespannen tegen zijn methode van geldwerving: één der hoofdaantijgingen was juist, dat hij „heeft gedaen vercoopen vele opgaende boomen in de proostye, opgaende bosschen"⁵⁶. Al bij zijn leven was Viglius in een kwaad gerucht gekomen door „vercoopinghe van bosschen ende dierghelijcke, ghelijc hij alsnu den bosch te Loo gheheel dede vellen ende vercoopen, als oft hem emmermeer schats ghenouch

(50) Ib., mei 1573.

(51) Ib., maart 1573.

(52) A.R.A.B., Recueil 419, fo. 192 v.

(53) B 4814, d.d. 23-10-1565: Er is teleurstelling over een proces waarvan men meer verwacht had na zoveel kosten en moeiten. „Et selon que j'entends ils fondent la justification de la sentence soubz couleur des enquestes secrestes par lesquelles l'on dit estre constraint par necessite qu'il a heu et la reste des devoirs que employez a l'achapt de la maison de Bruges, des livres et aultres biens que samble estre chose a laquelle toutesfois ne cherit regard et mesmes il ne falloit vendre tant de maisons censés, dismes et aultres biens pour refaire une cense ou deux bruslees et bastir une maison de plaisance en une telle ville, mais nous aurons le tamps pour consulter notre affaire...".

(54) B 4813, d.d. 24-5-1566.

(55) B 4814, d.d. 3-10-1570.

(56) Kervyn de Volkaersbeke, o.c., p. 252.

1. Middenpaneel van drieluk „Baptismus Joannis”, Gent, St.-Baafskathedraal (A.C.L. Brussel), van Frans Pourbus (1545-1581).

2. Apostel Andreas celebreert de mis, Gent, St.-Baafskathedraal (A.C.L. Brussel), vierde tafereel uit reeks van veertien panelen.

en ware..."⁵⁷. Weliswaar heeft Breydel zijn overleden meester hardnekkig verdedigd, maar Breydel en Viglius waren goede maatjes geworden. We zien dat duidelijk uit de verandering in de titulatuur, door Viglius gebruikt: „Monsieur le secretaire" wordt „Breydel" en wat later is het „mon compère" en zo blijft het, met de verschuldigde afstand tussen heer en dienaar overigens in acht genomen.

Het weerwoord op de beschuldigingen was natuurlijk een opsomming van zovele scheppingen waarvoor Viglius geld had uitgegeven, maar ook: „plantagien van eekelen om jonghe heesters af te queecken ende oock van plantinghen van diversche boomen op heerweghen ende dreven..."⁵⁸. In de hitte van processen wordt echter al teveel op het vuur gezet wat niet verteerbaar is. Hoe staat het met de bronnen?

Er is gekapt, er wordt verkocht, er is zelfs sprake van vrij geregelde houtverkoop; in Loochristi en Papingloo worden „quartiers", bosvakken aangewezen, waar de bomen tegen de grond moeten⁵⁹. Breydel en Viglius zijn zelfs scherpe handelaars: willen kooplui uit Brussel nog een 25 tot 30 bomen kopen, dan adviseert Breydel dit toe te staan, immers de reeds gekochte bomen waren voor hen al een miskoop, voor twee derde deel brandhout, bovendien mijnheer hoeft niet bang te zijn, dat hij hun die bomen zal laten tegen een geringere prijs dan de vorige, „ains encores plus haut"⁶⁰. Er wordt geschreven (1570) over fl. 1200,— plus de rest, te betalen in gelden van de verkochte bomen! Dat gaat in het groot⁶¹.

Nergens is er echter roofofbouw: uit Viglius' antwoord op Breydels verzoek blijken de zorg en zorgvuldigheid: goed, sta hun die 25 of 30 bomen toe, op voorwaarde dat ze niet van de mooisten zijn en „que les peust prendre en quelque part sans faire grand desgast dont pourrez adviser et m'en advertir"⁶².

Zeker, er wordt in cultuur gebracht⁶³ en in onze tijd heeft men liever bos dan weide. Toch is er in het algemeen sprake van een welberaden keuze der bomen die weg kunnen: Breydel gaat met zijn helpers langs de bomen, „qui perissent", zij geven een merk, of, zo bericht Breydel een ander maal: „j'ay quant et quant regarde et marque... plusieurs arbres vieulx périssables et a demy se seiches decha et dela croissans et les ay quelquess jours apres venduz, sans aulcunement endommager le boys"; hij heeft er op gelet dat het om bomen ging, die toch dood zouden gaan „et empechoyent les jeunes arbres a monter et croistre"⁶⁴.

Breydel krijgt de aanwijzing de grond te bewerken om de eikels te planten waar Viglius aanwees; ook worden er bomen gekocht om de verdorpe

(57) M. van Vaernewijck, o.c., dl. 2, p. 303.

(58) Kervyn de Volkaersbeke, o.c., p. 252.

(59) B 4813, d.d. 19-4-1568; B 4814, d.d. 9-10-1565.

(60) B 4813, d.d. 19-4-1568 en B 4814, d.d. 24-4-1568.

(61) B 4813, d.d. 15-10-1570; er is dan misverstand over wat Viglius heeft toegezegd; toch is er ingekocht en een kanunnik was reeds vorige week in Brabant „pour pierres blanches".

(62) Als noot 60.

(63) B 4814, d.d. 28-3-1573: „... ay voluntiers entendu... que les terres à Loo ou sont esté couper les arbres seront encores ceste année reduictes a culture".

(64) B 4813, d.d. 25-3-1573.

te vervangen, maar dan liefst in november „a fin que nous gagnons temps”⁶⁵, of, zo is de opdracht, „te maken de putken om planten inde de dreve van Papinglo, ende te graven zulcx alst noode werde. Ende alsdan tplantsoen te beschickken ofte nopen om ten toecommenden saysoene te planten”⁶⁶. Ook elders kan men helpen, want aan de prior der Kartuijzers worden jonge eiken ten geschenke gegeven. In de „vagues rues de St. Bavon” zijn bomen geplant⁶⁷.

Wij zullen hier geen opsomming geven, hoezeer de gekapte bomen benut worden voor herstel van bruggen, voor de kerken, voor werken die nieuw opgezet worden. Het is wel zeker, dat Breydel weet, dat speciaal de bosverzorging de aandacht van zijn meester heeft. Na een verslag van stormschade in de bossen of het hout in Dendermonde, Loochristi, Everghem, van herstel en vervanging besluit hij „esperant que votre Reverence en recevra quelque jour plaisir voyant le jardin en si bon vivre comme les aultres de par decha”⁶⁸. Het lijkt op bomen-cultuur die neigt naar bomen-cultus. Zou deze zorg voor de schoonheid van het landschap binnen de heerlijkheid van St. Baafs zich nog weerspiegelen in de illustraties bij Sanderus (1586-1664)?⁶⁹

(65) B 4814, d.d. 14-10-1572.

(66) B 4831, d.d. maart 1566 (1567?), nr. 5.

(67) B 4831, d.d. 5-10-1564, nr. 41 en 37.

(68) B 4813, d.d. 22-3-1574 (1575?).

(69) A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, Cologne, 1641, waar kastelen te Loo Christi, Everghem en het huis te Moerbeke zijn afgebeeld met hun omgeving.

BIJLAGE I ¹

Gheresolveert by mynen Eer. heere 20e July 1566.

1. Te Loo Christi te doen repareren de brugghe ande eerste poorte ende achter de capelle den steegher ; het water commende af te nemen ende de duere toe te metsen.
2. Den pachtens van Loo die coorne sculdich zyn te maenen de leveringhe te doene.
3. Te spreken metten schaut up wat volck hy hem zoude betrauwen thuus te bewaeren ende wat hem daeromme behouven zoude.
4. Te weten oft noodelick waere gude vemsters vanden huuse beneden yseren staken te stellen, ende wat die costen zouden.
5. Alle stocken ende bussen te doen voorziene, ende te vraghen naer het tonneken salpeter ende sulpher, om cruyt te maeken.
6. Van Loo tot Everghem twee bassen ende eeneghe handtstocken secretelic te zenden met zulcx alsser toebehoort.
7. Metten bailliu ende schaut van Everghem te communiceren met wien thuus tEverghem best bewaert mochte wesen, ende wat daertoe noodelick es.
8. Te visiteren met mr. Jan Mynsheeren de secreten vanden huuse te Ghendt, om eenighe coffers met brieven te stellen, ende ooc myns E. heeren ornamenten ende vassel.
9. Diverssche coffers van witten hautte te doen maeken om de tytels inne te legghen, ende de zeghelen bewaerende in cottoen.
10. Alle de rekeninghen ende pampieren aen fylachen te steken oock om in coffers te bewaeren, ende te delibereren waermen die best zoude moghen salveren in diversis locis.

Viglius

BIJLAGE II ²

Viglius aan Breydel, Brussel, d.d. 12.1.1572.

Mon compere, L'escoutette de Loo a este icy vers moi, et m'a dict quil partira de ma saison ded.Loo a la chandeleuse prochaine selon le contenu des lettres que lay avoys escript. Je luy ay dict que contre ce temps jenvoyeray Lysken ou Cilart la pour recepvoir (selon linventoire) mes meubles, ou si l'ung ny l'aultre pour quelque empeschement que pourroit survenir n'y pouvoit aller, que je donneray charge a ma niepce Hessele et a vous, auquel cas pouvez employer monsr. le chanoine Sfolders, ou mre. Martin van Bygaerden. Il dict quil laissera lad. maison en tel estat quil la treuve, mais il se plainct que luy a este defendu de toucher aux grains que sont es grainges. Et je luy dict quil estoit raison quil laissat aussi lesd. grainges pour veues comme il les a treuve. Toutesfois je vouldroye

(1) B 4831.

(2) B 4814.

que les choses quant a ce passassent doucement sans user de l'extreme rigueur, et que lon en use avecq l'un tellement, quil naye aulcune occasion de dire que lon l'ayt recharcé trop pres, dont je vous ay bien voulu incontinent advertir, a fin que vous venant a parler luy puissiez parler a ceste conformite. Car je ne voudrois pour petite choser donner occasion de grand bruit. Aussi m'a il requis que (nonobstant quil parte de la maison) je luy vouldroye laisser l'office descoutette. Ce que je ne luy ay bonnement peu ny voulu refuser, mais je luy ay dict que ce seroit a condition, quil feroit meillieur debvoir en lexercice dudt. estat quil n'avoit fait du passe quant il souloit peu souvent comparoir. Et daultre coustel quil entretiendroit bonne amitye et intelligence avecq les Bailly, premier Eschevin et mes aultres officiers. Adioustant que sil defailloit en lung ou en lautre, il me donneroit occasion d'y preveoir. Ce que je vous escripz amplement pour vous tenir advertir de ce qu'est icy passé entre moy et luy. Et que vous vous puissiez selon ce conduyre.

A tant mon compere dieu vous ayt en sa garde. De Bruxelles ce xije de janvier 1572

Votre entierement bon compère
Viglius de Zuichem.

BIJLAGE III *

Pictura quedam de eo quod D. Paulus docuit sumpto *argumento* de ignoto deo.

Imago Petri argento inopis et potentis virtute.

Perspectivae.

Cena *domini* ubi monetur de traditione / 150^r /

Salomonis iudicium

Christi resurrectio

Crucifixi effigies duae

Imago *Christi* de cruce demissi.

Baptismus Joannis.

Lotio pedum *Christi* per Mariam Magdalenam.

D. Virgo cum puero Jesu.

Quedam sculptura Coci inventa per Franciscum Florum.

Picturae quedam super lineo panno de decem preceptis

excuse per Hyeronimum Cocum.

Jan Valet grootmeestere vanden cruysheeren van St. Jans ordene binnen Malta belegert anno 1565.

Den marcgraff Joachim.

Matheus Cardinalis et archiepiscopus Salsburgensis.

Le Barbarossa

Le duc d'Alve / 150^v /

(3) A.R.A.B., Recueil... 419, fo. 149^v. Hier begint deel van algemene inventaris, gemarkeerd door ruimte, mogelijk door latere hand aangegeven met nummer, i.c. 16, volgende op het laatste nummer (15) van Viglius' kaartenverzameling; zie hiervoor *Imago Mundi*, 1948, V, p. 18-20. Bij fo. 150 v — „Eenen struyck...” — begint rubriek 17.

Eenen struyck corens met vyff zeer langhe pylen, gevonden
by den Bailliu van Audenburch anno 1566.
Ste Sebastiaens ghilde.
Eenen Oliphant.

BIJLAGE IV ⁴

Viglius aan Breydel, Brussel, d.d. 11-9-1571.

Mon compère, jay vue ce que m'escripvez par voz lettres du IXe de ce moys, touchant l'avancement qu'avez donne a mes ouvraiges. Et ores quil est tard pour faire entendre ma volonte touchant les chevaux de Loo et aultrement a l'escoutette, ne sera toutesfois que bien que luy *communiquez* mes lettres precedentes, afin quil scaiche mon intention pour ladvenir.

Quant au painctre Pourbus, jay veu ce que monsieur Hessele m'en escript et ferez bien daccorder avecq luy le mieulx que pourrez. Et si ne pouvez pour moins que donnant encores six cens florins oultre les deux cens quil a ja heu, et les couleurs et ouvrage de boys et aultrement que jay paye, au nom de dieu soit, mais donnant lesdicts six cens florins devrez faire de sorte avecq luy que lon ne me vienne plus riens demander a cause de ladicte table ⁵; ains que le tout soit payé. Aussi me semble il, que (si je luy donne encores lesdits six cens florins) il ne pourra moins, que de me laisser pour une memoire ung tableau de ma pourtraicture de sa main commil m'a tiré en ung boys apart, ce que luy pourrez mectre en avant.

Quant aux tableaulx de lordre il vad bien quil en paindra deux ou trois. Et comme lon ordonneroit icy es finances encores quelque somme pour lachevement desdicts tableaulx. Je desire que vous m'envoyez copie de lordonnance ou descharge ou aultre enseignement qu'avez heu pour recepvoir les deux cens florins quavez levé de Brakelman afin d'en faire depescher une de mesme forme, pour la nouvelle somme que lon ordonnera, ne scaichant le nouveaul recepveur general comment il le doit despescher.

Aussi desire je que vous faictes ung accord avecq *maistre* Jehan Mijnsheeren de ce quil debvra avoir pour louvraige de pierre quil a fait autour de madicte table dautel, et que madvertissiez de ce qu'en aurez fait.

Je ferai copie de la bulle de la nouvelle erection de la prevoste en mon eglise que demande monsieur le Reverendissime et le vous enverray de brief, laquelle je *communique* voluntiere audict *seigneur* Reverendissime et desireroye toutesfois quelle ne vienne en main de plusieurs. A tant mon compere, je prie au Createur quil vous doint bonne vie.

De Bruxelles ce xj^e de Septembre 1571.

Votre entierement bon Compere
Viglius de Zuichem
(eigenhandig)

(4) B 4814.

(5) In marge : Laccord a esté en ceste sorte fait par monsieur Hessele et Breydel le viiie de septembre 1571, et a ledict Pourbus receu dudict Breydel L florins et des aultres VcL lettres dassignation sur le receveur dAnvers Willem vande Vekene.

BIJLAGE V ⁶

Voorts heeft mynen Eer. heere gedaen maeken twee afsluitsels aen beyde zyden vanden hoogen choir inde voors. kercke van Sinte Baefs anno 1568 ende 1569, daervooren Cornelis Breydel van wegen zyn Eer. betaelt heeft de somme van *V^c. guldenen ij stuvers.*

Item heeft gedaen maeken anno 1569 twee nieuwe steegers aende zydthooren vander zelve kercke, die gecost hebben *j^{xl} guldenen.*

Item int selve jaer gedaen maeken ende leggen een nieuw scaelliendack opde Capellen vander zuudzyde nevens den choir, ende daervooren den canonic Heetvelde betaelt *iiij^j guldenen sts.*

Item heeft mynen Eer. heere anno 1571 ende 1572 gedaen maeken inde selve kercke een nieu portael, daervooren de voorn. Breydel van wegen zynen Eer. betaelt heeft de somme van *iiij^c Lxxxvj guldenen xviiij stuvers boven ij^c guldenen* by mynen Eer. heere daertoe geordineert betaelt te werden vyten aelmoesenije goeden.

Mynen Eer. heere heeft betaelt tot behouf vande nieuwe orgelen inde voors. kercke gemaect, anno 1570 ende 1571 de somme van *twee hondert guldenen.*

Item tot behulp vande looden goten rontsomme den choir vander zelve kercke gemaect anno 1570 de somme van *drye hondert guldenen* boven al thandt by zyn Eer^t. vuten bosch van Loo geaccordeert. | 193^v |

Item tot hulpe van tmaeken vanden nieuwen capittelhuysse nevens der sacristie vander voorn. kercke anno 1572 de somme van *zesthien hondert guldens.*

Item voor de glasvenstere inde capittelcamere vanden zelve nieuwen huysse de somme van *j^{xvij} guldenen xvj stuvers.*

Item voor tstellen vanden zarck van Sinte Bavo inden muer nevens den voorscr. nieuwen portale de somme van *xxxviii guldenen j stuver.*

Item totten reparatien vanden ouden thoysoene inden hoogen choir der voors. kercke, boven de betalinge van sconincx wegen gedaen, de somme van *xxxv guldenen jx stuvers.*

Item voor eene nieuwe glasvenster inden hoogen choir binnen der voorn. kercke van Ste. Baefs gedaen maeken anno 1575 de somme van *j^cLiij guldenen xvj sts.*

(6) A.R.A.B., Recueil... 419, fo. 193^r.

Item betaelt in october 1571 ter causen vande erectie vande nieuwe prochiekercke van St. Amand, binnen de heerliche de van Sinte Baefs de somme van *ii^j Liiij guldenen iiiij stuvers.*

Item betaelt voor tmaecken ende erigieren vande nieuwe vierscaere binnen der heerliche de van Ste Baefs anno 1571, 1572 ende 1573 de somme van *vij^m. ij^cLxxj guldenen xij stuvers. | 194^r |*

Item noch van scaellien verdeckt opde selve vierscaere betaelt byden Rentmeester van Andwerpen de somme van *j^cxxxiiij guldenen.*

BIJLAGE VI 7

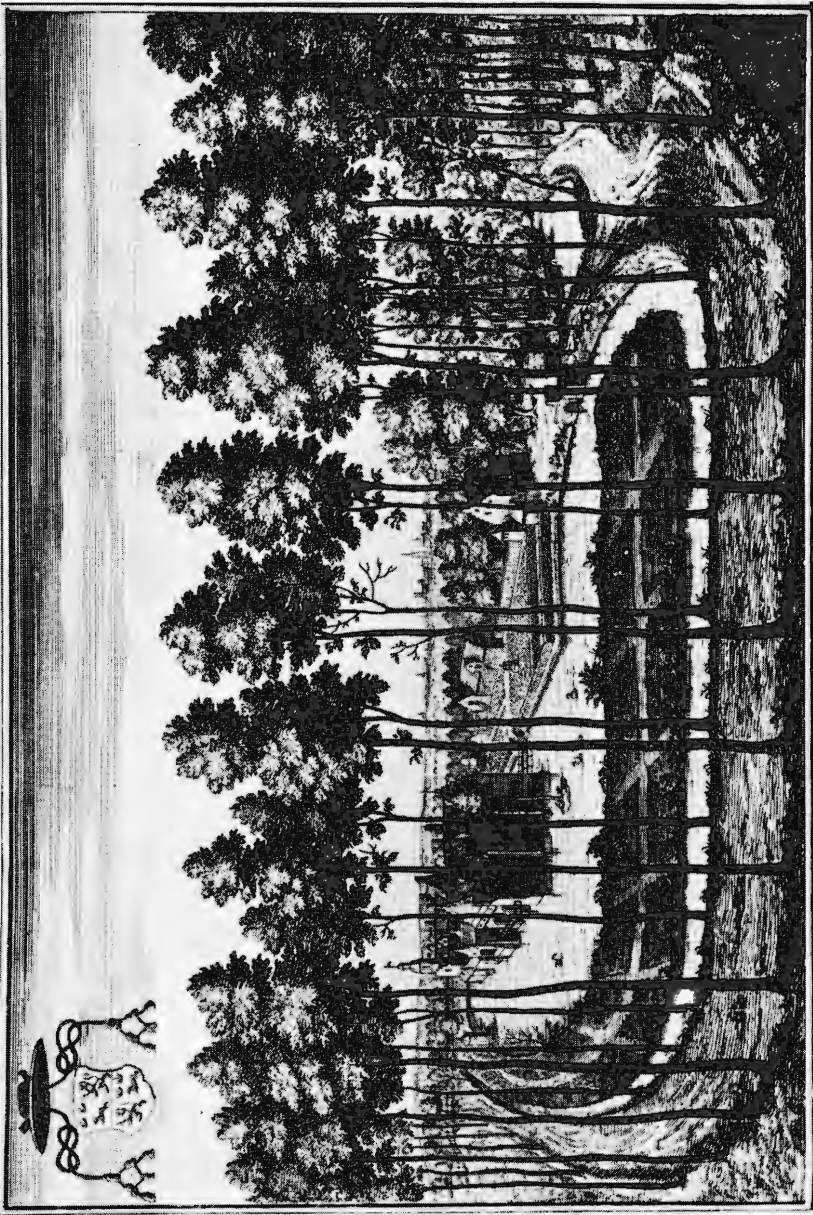
Viglius aan Breydel, Brussel, dd. 8-11-1571.

Mon compère. Maistre Jehan Mynsheeren m'a apporté voz lettres et monstré le patron du portail qu'il se doit faire en *nostre* eglise, lequel est fort sumptueux et ny scauroit furnir ce qu'avons destiné de mon coustel et de l'aulmosnerye. Bien est vray que louveraige est belle mais il me semble que comme lon employeroit quelques deniers de ladicte aulmosnerye quil ne doit estre employe en ouvraige si superflue comme seroit ledict portal le faisant entierement selon ledit patron, avecq ce que cy apres conviendra faire ung semblable a laultre porte de leglise ; lequel (peult estre) demeureroit longuement a faire a cause du grand coustainge. Par ou seroy dadvis (comme je lay dict et monstré aud. *maistre* Jehan) que lon la fait selon son patron que je treuve bien et necessaire ainsy pour la qualité et capacité du lieu, excepté toutesfois la tourelle ou tabernacle rond qu'est pose dessus, lequel me semble superflu, selon que l'entendrez mieulx par ledit *maistre* Jehan, avecq lequel je vous laisseray convenir quant a ses vacations.

Aussy m'a il *communicqué* le pourtraict des armes pour les verreries de notre nouveaul chapitre. Et quant a ce quilz y veulent mettre quelque escript je le remectz a leur discretion. Mais il ne me semble besoing quilz y mectent ma devise ; commil es mis en une verriere appart audict pourtraict. Ains me semble quilz y debvroient mettre les armes de monsieur nostre Reverendissime ce que je pourray bien souffrir silz le veulent faire puisquilz ont mis mes armes sur la porte ; et sinon je ne vouldroye que le maulgré sen chargeast sur moy. Par quoy je desire qu'y ayez regard.

Et comme mon nepveur *maistre* Bucho Ayta est ici arrivé je luy ay semblablement *communicque* ledit pourtraict des armes, lequel ayant veu que lon luy a donné son lieu entre les derniers, ne semble s'en contenter, disant quil est quasi des plus vieulx chanoines. Et qu'ayant esté longtemps subdiacre il a este capitulaire ; et pretent que si l'on mect lesd. armes selon qu'ilz sont plus anciens capitulaires, que lon luy devoit donner place beaulcoup plus hault mesmes estant maintenant presbitre, considerant que

lon en a mis aultres devant luy comme monsieur Vos qui semblablement se sont faict *presbitres* depuis peu de temps. Je vous prie le remonstrer et ayder a ce que lon y tienne le regard que convient, a fin quil ne soit frustré de la place que luy seroit deu. J'ay tendu le roolle desd. armes aud. *maistre* Jehan. Et quant a mondict nepveur il me semble quil ira pour quelque peu de temps resider a Utrecht ou il perdroit le plus par son absence.

3. Gezicht op kasteel te Lochristi, uit A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, Keulen, 1641, I, p. 203. Vergelijk dez., III, p. 230, sprekende over gebouwen in Dendermonde : „Primam laudem et amplitudine, et loci amoenitate meretur Aula Viglii...”.